УДК 346.91

Роль суду в господарському судочинстві

А. А. Бутирський,
доктор юридичних наук, доцент,
суддя Господарського суду Чернівецької області

Доведено, що з прийняттям нових процесуальних кодексів роль господарського суду у процесі змінилася. Проаналізовано роль суду у господарському судочинстві крізь призму повноважень господарського суду, закріплених у Господарському процесуальному кодексі України, а саме: керівництво ходом судового процесу; сприяння врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; роз'яснення у разі необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених Господарським процесуальним кодексом України; запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Ключові слова: *господарське судочинство, господарський суд, господарський процес, зловживання процесуальними правами.*

Batyrskyi Andrii. **The role of the court in the economic justice**

The article is devoted to the study of the role of the court in economic legal proceedings. It was emphasized that with the adoption of new procedural codes the role of the economic court in the process has changed. The role of the court in economic legal proceedings through the prism of the powers of the economic court, enshrined in the Economic Procedural Code of Ukraine, is analyzed, namely: leadership of the judicial process; assistance in resolving the dispute by reaching an agreement between the parties; clarification, if necessary, to participants in the judicial process of their procedural rights and duties, consequences of commission or non-execution of procedural actions; assistance to participants in the judicial process in the exercise of

© *Бутирський Андрій Анатолійович* — доктор юридичних наук, доцент, суддя Господарського суду Чернівецької області

their rights, provided by the Economic Procedural Code of Ukraine; preventing the abuse of the rights of the participants in the court process and taking measures to fulfill their duties.

Key words: *economic justice, economic court, economic process, abuse of procedural rights.*

Без існування суду неможливо уявити будь-яку державу, що є цілком логічним з огляду на те, що у суспільстві завжди виникають суперечності, які повинен хтось вирішувати. Частина 1 ст. 124 Конституції України передбачає, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Слід зауважити, що порядок здійснення правосуддя, його якість великою мірою залежать від ролі суду в судочинстві. Дана теза чітко простежується в еволюції ролі суду: від слідчого процесу за часів Радянського Союзу до змагального процесу за часів незалежності України. Змагальність процесу, незалежність і неупередженість суду є одними з основних принципів справедливого вирішення спорів.

Вирішення господарських спорів судом є одним із різновидів способів вирішення господарських спорів взагалі. Такий порядок вирішення господарських спорів є найбільш привабливим для учасників господарських відносин, оскільки суд, на відміну від інших органів, видає виконавчий документ, який є обов'язковим для виконання, що значно підвищує вірогідність вирішення спору. Безумовно, судовий порядок вирішення спору не є оптимальним, і альтернативні способи вирішення спорів мають багато переваг, проте в силу об'єктивних причин (насамперед правових традицій) учасники господарських відносин надають перевагу саме судовому порядку вирішення господарських спорів.

Звертаючись до суду за захистом своїх порушених прав, сторони сподіваються на оперативне та якісне вирішення господарського спору. Саме оперативність та якість є критеріями ефективності діяльності суду. Реформування процесуальних кодексів в Україні було зумовлено, серед іншого, невиправданими формальними та неформальними обмеженнями у використанні деяких засобів доказування, нерозвиненістю інструментів підтримки системи альтернативних способів вирішення спорів, надмірними витратами організаційних, людських та фінансових ресурсів для розгляду судом справ незначної складності й таких, спір у яких фактично відсутній тощо. Якщо ж розглядати проблему неефективного захисту прав суб'єктів господарювання більш глобально, то у процесуальному законодавстві суттєво змінилася роль суду в господарському судочинстві.

Найбільш повно роль суду визначена у ч. 5 ст. 13 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України), яка передбачає, що суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

1) керує ходом судового процесу;

2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;

3) роз'яснює у разі необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;

4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ГПК України;

5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Наведене законодавче положення суттєво відрізняється від попередньої редакції ГПК України, яка визначала, що господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин справи і правильного застосування законодавства, а рішення приймалося господарським судом за результатами оцінки доказів, поданих сторонами та іншими учасниками господарського процесу, а також доказів, які були витребувані господарським судом.

Співставлення нової і старої редакцій ГПК дає змогу побачити докорінну зміну в підходах до ролі суду в господарському судочинстві й надання суду властивостей арбітра у спірних правовідносинах.

А тепер розглянемо більш детально складові ролі суду в господарському судочинстві.

Керівництво судовим процесом.

Суд відкриває судове засідання, надає учасникам справи можливість надати пояснення по суті справи, забезпечує безперервний розгляд справи, за необхідності розглядає клопотання учасників справи, які подаються поза межами судового засідання (заява про вжиття заходів до забезпечення позову). У процесі розгляду справи суд з'ясовує фактичні обставини справи, а також може задавати питання учасникам справи.

Згадане вище повноваження передбачає, що виключно суд визначає порядок розгляду справи, починаючи від визначення виду провадження і закінчуючи визначенням дати складання повного тексту судового рішення. Однак керівну роль суду не слід визначати як безмежне право суду одноособово вирішувати всі питання процесуального характеру, оскільки суд повинен враховувати принцип диспозитивності, за яким суд розглядає справи не інакше, як за зверненням особи, поданим відповідно до вимог ГПК, у межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, наданих учасниками справи або витребуваних судом, а збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду. Також суд слідкує за дотриманням порядку в судовому засіданні, що також є проявом керівництва судовим процесом.

Наведена теза кореспондується з положеннями ч. 3 ст. 198 ГПК України і передбачає, що головуючий відповідно до завдання господарського судочинства керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Таке деталізоване тлумачення повноважень судді не є зайвим, оскільки учасники справи подекуди вважають, що саме вони можуть визначати хід судового засідання, а якщо судді не слідують їхнім вказівкам, то одразу з'являються численні відводи та скарги на дії судді. Проте варто пам'ятати, що господарський процесуальний обов'язок сторони — це належна поведінка сторони в господарському судочинстві, що вимагається та забезпечується процесуальним законом, а також кореспондує суб'єктивному процесуальному праву суду. Отже, наявність чітко вибудованої структури судового процесу та можливості щодо протидії зловживанням процесуальними правами сприяють досягненню головної мети — винесенню законного та обґрунтованого рішення, а також створенню особам, які беруть участь у справі, процесуальних умов для забезпечення захисту їх прав, а також прав та інтересів інших осіб.

Характерним є приклад із судової практики. Суд, дослідивши клопотання про зміну черговості розгляду заяви голови комітету кредиторів боржника про затвердження мирової угоди, заслухавши учасників судового процесу, відмовив у його задоволенні, оскільки дата та час розгляду заяв та клопотань по справі про банкрутство визначені ухвалою суду від 29.12.2017 року, яка в силу положень ст. 18 ГПК України є обов'язковою до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Відтак визначення черговості розгляду заяв, клопотань у справі та ходу судового засідання є прерогативою саме суду, а не учасників судового процесу. З огляду на наведені обставини та положення закону суд дійшов висновку про відмову в задоволенні клопотання про зміну черговості розгляду заяви голови комітету кредиторів боржника про затвердження мирової угоди[1].

[1] Ухвала господарського суду Вінницької області від 31.01.2018 року у справі № 902/536/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72007050.

Сприяння суду у врегулюванні спору шляхом досягнення угоди між сторонами.

Чинна редакція ГПК України спрямована на врегулювання спору в ході судового розгляду справи, для чого законодавець передбачив низку інститутів. Сюди слід віднести врегулювання спору за участю судді, а також економічне стимулювання сторін, що проявляється у поверненні 50 відсотків судового збору у випадку укладення мирової угоди між сторонами, відмови позивача від позову та визнання позову відповідачем.

Згідно із ст. 186 ГПК України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у таких спорах (справах):

1) про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом;

2) за заявами про затвердження планів санації боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство;

3) у випадку вступу в справу третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Порядок проведення врегулювання спору за участі судді передбачено у ст. 188 ГПК України, яка передбачає, що врегулювання спору за участю судді проводиться суддею-доповідачем одноособово незалежно від того, в якому складі розглядається справа. Проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному цим Кодексом. Спільні наради проводяться за участю всіх сторін, їх представників та судді, а закриті наради проводяться за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо. На нашу думку, проведення закритих нарад за ініціативою судді з кожною зі сторін окремо суперечить ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Роз'яснення у разі необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій.

Згадане повноваження суду передбачає роз'яснення учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, але лише у разі необхідності. У свою чергу, ст. 205 ГПК України розкриває зміст цього повноваження, де зазначається, що за клопотанням учасника справи головуючий роз'яснює йому права та обов'язки, крім випадків, коли учасника справи представляє адвокат. Тобто ГПК України визначає, що роз'яснення прав та обов'язків учасника справи здійснюється виключно за клопотанням останнього. Якщо ж учасника справи представляє адво-

кат, то такого роз'яснення взагалі не потрібно, оскільки презюмується знання адвокатом своїх прав та обов'язків.

Іншої думки дотримується Н. Корнієнко-Зенкова, яка вказує, що зміст обов'язку суду в обох випадках повинен бути один: суд зобов'язаний не тільки з'ясувати обізнаність учасників справи з їхніми процесуальними правами та обов'язками, а й роз'яснити учасникам процесу ці права, а також наслідки вчинення або невчинення ними процесуальних дій[2]. Проте ми вважаємо, що судочинство має спрощуватися, а не ускладнюватися. Тобто необхідно запроваджувати письмове провадження у господарському судочинстві, слід також спрощувати сам процес розгляду справи (наприклад, сторони можуть надавати пояснення сидячи, не завжди суд має одразу оголошувати прийняте рішення тощо). Виходячи з таких позицій, роз'яснення учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків без відповідного клопотання (тобто учасникам відомий їхній зміст) призведе лише до затягування розгляду справи.

Сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав.

Дане повноваження суду проявляється через забезпечення права учасникам справи брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб. Також суд повинен витребувати докази за клопотанням сторони, призначити експертизу тощо. Дане суддівське повноваження, мабуть, є найбільш суперечливим, оскільки сприяння суду учасникам судового процесу може перерости у зловживання процесуальними правами такими учасниками.

Новелою ГПК України став інститут подання доказів, який отримав новий зміст. Так, на сьогодні суд не витребовує докази, а лише може запропонувати їх надати. О. Грабовська відзначає, що витребування доказів у цивільному процесі — спосіб сприяння суду в доказуванні учасниками справи[3].

У свою чергу, Є. Лезін вказує, що законодавчу вимогу до зазначення доказу, який витребовується, слід тлумачити широко, включаючи випадки, у яких заявник, не знаючи точного переліку документів, якими володіє сторона, має право широко окреслити докази, які в неї можуть бути, що відповідає цілям використання механізму витребування доказів і його

[2] Корнієнко-Зенкова Н. До проблеми забезпечення права кожного знати свої права в цивільному та адміністративному судочинстві. *Вісник Львівського університету.* Серія юридична. 2018. Вип. 66. С. 158.

[3] Грабовська О. О. Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 26.

меті[4]. З думкою С. Лєзіна не можна погодитися, тому що заявник повинен чітко вказати, який доказ витребовується і що він повинен довести. Тільки в такому випадку суд може зробити висновок про доцільність витребування доказу.

Запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

У новому ГПК України законодавець ретельно підійшов до питання зловживання учасниками судового процесу їхніми правами, передбачивши в якості відповідних заходів: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; штраф.

Що стосується визначення зловживання процесуальними правами, то В. Рєзнікова пропонує визначати поняття «зловживання процесуальним правом у господарському судочинстві» таким чином: «Зловживання процесуальним правом у господарському судочинстві — діяння (дія та/або бездіяльність), яке полягає у реалізації учасниками судового процесу наданих їм законом прав та повноважень усупереч їх призначенню, з протиправною заінтересованістю, що призвело та/або може призвести до завдання шкоди як публічним, так і приватним інтересам шляхом утруднення чи унеможливлення досягнення завдань господарського судочинства»[5].

Підставою для застосування попередження до учасників процесу та інших осіб, присутніх на судовому засіданні, є порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді. Видалення із зали судового засідання застосовується у випадку повторного порушення порядку або повторного невиконання розпоряджень судді. При цьому до перекладача (або спеціаліста), який допускає такі дії (повторно), видалення із зали застосовано бути не може. В цьому випадку суд оголошує перерву і надає час для заміни перекладача або спеціаліста. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом має місце у разі неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання. В такому випадку суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом. Ухвала про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є виконавчим документом, підлягає негайному виконанню та має відповідати

[4] Лєзін Є. Є. Забезпечення доказів в цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 12.

[5] Рєзнікова В. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України.* 2017. № 9. С. 107.

встановленим законом вимогам до виконавчого документа. Штраф, як захід захід процесуального примусу учасника процесу, не є новелою процесуального законодавства. Проте саме в новому ГПК України цей інститут отримав подальший розвиток та вдосконалення.

Отже, роль суду у господарському судочинстві проявляється через його повноваження, до яких слід віднести: керування ходом судового процесу; сприяння врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; роз'яснення у разі необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ГПК України; запобігання зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вжиття заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Butyrskyi Andrii. **The role of the court in the economic justice**

Economic disputes resolution by court is one of a variety of ways to resolve business disputes in general. Such a procedure for resolving commercial disputes is the most attractive for economic operators, as the court, unlike other bodies, issues an executive document that is mandatory for execution, which greatly increases the probability of resolving a dispute. Of course, the court procedure for resolving a dispute is not optimal and alternative ways of resolving disputes have many advantages, however, due to objective reasons (first of all, it is legal traditions), the participants of economic relations give preference to the judicial procedure of resolving economic disputes.

The most complete role of the court is defined in Part 5 of Art. 13 of the Economic Procedural Code of Ukraine, which provides that the court, while preserving objectivity and impartiality:

1) manages the course of the trial;

2) facilitates settlement of a dispute by reaching an agreement between the parties;

3) clarifies, if necessary, the participants in the court process their procedural rights and obligations, the consequences of the commission or non-execution of procedural actions;

4) promotes the participants in the judicial process in the exercise of their rights, stipulated by the Economic Procedural Code of Ukraine;

5) prevents the participants from abuse of their rights and takes steps to fulfill their duties.

The above legislative provision differs significantly from the previous version of the Economic Procedural Code of Ukraine, which determined that the economic court creates the parties and other persons involved in the case, the necessary conditions for establishing the actual circumstances of the case and the correct application of the law, and the decision was made by the economic court on the basis of the assessment of the evidence, submitted by the parties and other participants of the economic process, as well as the evidence, which was claimed by the economic court.

Comparison of the editorial offices of the Economic Procedural Code of Ukraine allows us to see a radical change in the approach to the role of the court in economic legal proceedings and to provide the court with the properties of the arbitrator in controversial legal relations.

In the new Economic Procedural Code of Ukraine, the legislator has carefully approached the issue of abusing participants in the lawsuit by their rights, providing as appropriate measures: prevention; removal from the courtroom; temporary extraction of evidence for trial by a court; fine.

The reason for the application of the warning to the participants in the process and other persons present at the court session is the violation of the order during the court session or failure to comply with the judge's instructions. Removal from the courtroom is applicable in case of repeated violation of the order or repeated non-enforcement of the judge's orders. At the same time, the interpreter (or specialist), who allows such actions (repeatedly), cannot be removed from the hall. In this case, the court announces a break and provides time to replace the interpreter or specialist. Temporary seizure of evidence for trial by the court occurs in the absence of written, substantive or electronic evidence requested by the court, without valid reasons or without notice of the reasons for not submitting them, the court may order a temporary removal of these evidence by the state executor for trial investigation. The decision to temporarily withdraw the evidence for trial by a court is an executable document, subject to immediate enforcement and must comply with the requirements of the executive document established by law. The fine, as a measure of a measure of procedural coercion of a participant in the process, is not a novelty of procedural legislation. However, it was in the new Economic Procedural Code of Ukraine that the institute received further development and improvement.

Key words: economic justice, economic court, economic process, abuse of procedural rights.

УДК 347.636 : 347.64

Недійсність правочину щодо майнових прав дитини, вчиненого без дозволу органу опіки та піклування

С. О. Короєд,
доктор юридичних наук, доцент

Розглядається проблема недійсності правочину щодо майнових прав дитини, вчиненого без дозволу органу опіки та піклування. Досліджується судова практика оспорювання договорів іпотеки житла, право користування яким мають діти, за відсутності дозволу органу опіки і піклування на їх укладення. Обґрунтовується, що відсутність попереднього дозволу органу опіки та піклу-

© *Короєд Сергій Олександрович* — доктор юридичних наук, доцент